

[Nummer 9-10]

De lange kaars van Nieuwpoort en andere ‘votiefkaarsen naar maat’ in de middeleeuwen

Bij de belegering van Nieuwpoort ten tijde van hertog Maximiliaan in juni 1489 had de burgemeester van de stad, Jacop Meegoet, een belofte gedaan: zo de stad aan de stormloop van de geallieerde Franse en Vlaamse troepen kon weerstaan, zou hij in de kerk een kaars offeren ‘zo lang als de stadsomheining’. De vijand werd verdreven en de belofte kwam tot uitvoering. De prijs van de beloofde kaars werd geraamd op 195 pond par. Een omhaling bij poorters en inwoners bracht afgerond 151 pond op; door de stad werden 44 pond voor was en nog ongeveer 30 pond voor allerlei onkosten bijgeteld.

De stadsrekeningen van Nieuwpoort hebben nauwkeurig boekgehouden over het geval van die lange votiefkaars.

De rekening van 1491 behelst een eerste afrekening van de ontvangsten, met heel de motivering ervan:

‘Jacop Meegoet burchmeester dede belofte anno 89, int stormen up deser stede, te doen maken eene sijngie van wasse ter heeren van Gode ende zynder Moeder, alzo lanc als dese stede groet es int ronde omme ghemeten;

daertoe dat eeneghe porters ende inwonende wat beloeft hebben te gheven, belopende 195 pond parisis;

waerof Joos de Witte ende Michiel de Pottre last ghehadt hebben vanden voornoemden penninghen t’jinnen; ontfanen uutten handen van Michiel de Pottre 151 lb. 3 s. 4 d. Reste 43 lb. 16 s. 8 d.’

De schepenen zonden de kaarsenmaker Gillis Barbier naar Brugge waar hij 418 pond was aankocht voor het vervaardigen van die uitzonderlijke ‘singie’. Voor zijn eigen werk ontving hij 20 pond. De rekening van 1493 detailleert de uitgave als volgt:

‘Jacop Meegoet burchmeester by wien beloeft was anno 89 int stormen up dese stede te doen maken eene singie van wasse ter heere van Gode ende zynder Moeder alzo lanc als de stede groot es int ronde omme ghemeten;

dien achtervolghende ghedaen copen by Gillis Barbier 418 lb. was, te 46 lb. 16 s. thondert, comt 195 lb. 14 s.

Van inde herberghe te voeren, 3 s.

Van packen, 6 s.

Van vrechte van Brugghe hier te bringhen, 24 s.

Van maken, ghegheven Gillis Barbier, 20 lb.

Van drie daghen gevachiert omme twas te coopen, 3 lb. 12 s.

Maken 220 lb. 19 s. Betaelt 220 lb. 19 s.'

Voor het monteren van die lange waslont werd beroep gedaan op smid en timmerman die daarvoor hun rekening indienden:

'Cornelis de Vos [voor levering van] een langhe bout ende een yzeren werc ande singie, 6 lb.

Jacop de Steuvere, vanden houten wercke daer de voornoemde singie inne hanghet, met een houten steghere daerof betaelt 7 lb. 10 s.²⁽¹⁾.

Uit die teksten blijkt dat het Nieuwpoortse exvoto technisch bekeken geen gegoten kaars was, wel een 'singie', d.i. een met was doortrokken en als bobijn opgerolde lont, die op een as in een mechanisme draaide. De brandende wasdraad of singie werd in beweging en leven gehouden door de zorg van een der 'kerkratten' als de 'kersvrouw', het 'waswyf' of een 'binnendiender', zoals er in ieder kerk of kapel te vinden waren.

Over dit type kaars genaamd *singie*, *songie*, zijn verder in Bijlage meer bijzonderheden samengebracht.

Burgemeester Meegoet was met zijn lange votiefkaars in 1489 geenszins oorspronkelijk. Hij heeft alleen gehandeld naar een traditie die in Vlaanderen en Henegouwen verspreid was en ook in Frankrijk, tot boven Parijs, bekend was. Hier volgt een overzicht van merkwaardige lange votiefkaarsen.

Vlaanderen en Henegouwen

Doornik 1340

Als bisschopsstad van Oud-Vlaanderen, aangevallen door koning Edward en Jacob van Artevelde, opent Doornik onze lijst.

In 1340 werd de stad door de Engelsen en hun bondgenoten belegerd. De nood werd zo groot dat de wethouders de sleutels van de stad gingen neerleggen vóór het Mariabeeld in de kathedraal. De vrouwen kwamen ook in bidprocessie naar O.L. Vrouw en offerden een waskaars 'die zo lang was als de stadsomheining'. Een andere versie zegt: 'zo lang als de ommegang van de Grote Processie', hetgeen feitelijk op hetzelfde neerkomt. Die kaars was een 'songnie' die om een

(1) E. Vlietinck, Eene bladzijde uit de geschiedenis der stad Nieupoort 62 66 124 (Oostende 1889). Vgl. Fragmenta I 189. Biekorf 1956, 326 (M English).

haspel gewonden was en dag en nacht brandde. Toen de kaars was uitgebrand, was de stad van haar vijanden bevrijd⁽²⁾.

Dendermonde 1380

Het leger van de Gentenaren bedreigde de stad. In de uiterste nood lieten de schepenen naar de kerk dragen: een waskaars zo lang 'als de wijde der stad' en wegende 24 pond, benevens een wassen toorts van 8 pond. Dit alles 'gheoffert ter eere van Gode, omme den helegghen sakermente met te dienne, te midts dat God de poort [= stad] behoeden moeste'⁽³⁾.

Dit wasoffer schijnt een 'voorafgaandelijk' offer te zijn, niet de uitvoering van een gedane belofte. Op de achtergrond staat echter de traditie van het exvoto.

Bethune 1480

Een pestziekte heerst in de stad. Voor het beeld van de pestpatroon Sint-Antonius (eremijt) wordt een lange votiefkaars geplaatst. De waslont had de lengte van 'la grandeur et cyrcuits de la ville', d.i. 1705 ellen en was op een houten haspel gewonden⁽⁴⁾.

Nieuwpoort 1489

Belofte van de burgemeester in 1489 en uitvoering in 1491: zie boven. - De lokale Sint-Jansprocessie zou als dankprocessie voor hetzelfde ontzet (1489) van de stad ontstaan zijn.

Valenciennes

De Henegouwse stad Valenciennes - de stad van '*le Saint-Cordon*' - mag wel als de vedette in de catalogus van de lange votiefkaarsen ingeschreven worden. Hemels wondersnoer en aardse waslont mengen zich, in de legendarische lokale traditie, ondereen.

De stad wordt (in 1008?) door een vreselijke pestziekte bezocht. Een eremijt heeft in zijn kluis (waar later de abdij Fontennes zou ontstaan) een vizioen: Maria zendt hem naar de stad om er, tegen haar Geboortefeest, het einde van de plaag aan te kondigen. Graaf en magistraat en volk zijn in de nacht van 8 september op de been en zien het lichtwonder boven hun stad: Maria verschijnt in een stralenkrans en laat een rood snoer neerdalen dat door een engel rondom de stad wordt ontrolt. De plaag was overwonnen.

(2) J. Warichez, *La cathédrale de Tournai et son chapitre* 133 (Wetteren 1934). A. Cauchie, *La grande procession de Tournai* 23 (Leuven 1892): geeft de tekst uit Cousin.

(3) *Gedenkschriften Oudh. Kring Dendermonde* I, 1863, 60.

(4) V. Gay, *Glossaire archéologique* I 187 (Parijs 1887).

Een dankprocessie trok sedertdien jaarlijks rond de wallen, dragende in een reliekhouders dat wonderbare rode snoer. Voor die Saint-Cordon hebben dan Richildis, de strijdlustige gravin van Henegouwen, en haar zoon Boudewijn een kapel gebouwd.

Er was een tweede pestziekte nodig om Valenciennes te betrekken in onze lijst van votiefkaarsen. Die ziekte kwam er feitelijk in 1292, ze werd echter gestuit door een belofte van de stadsoverheid: aan 'Notre-Dame du Saint-Cordon' werd een votiefkaars geofferd van 600 pond om dag en nacht voor haar beeld te branden. De lengte van die 'songie' was berekend op de lengte van de ommegang der dankprocessie rond de stadswallen.

De Henegouwse stad wordt in 1477 definitief laureaat van de lange votiefkaars: in dit jaar van het 'Groot Privilege' wordt nogmaals een songie van stadslengte geofferd, ditmaal echter als exvoto voor een (niet te bepalen) 'militaire bevrijding of overwinning'.

De traditie blijkt in Henegouwen lang te hebben standgehouden. In de kleine stad Beaumont (bij Thuin) wordt in 1596, gedurende een pestziekte, een kaars (*chyron*) aan het H. Sakrament opgedragen 'zo lang als de stadsvesting, d.i. 1180 vademen of ca. 2836 meter.' Die kaars werd bij alle grote plechtigheden ontstoken⁽⁶⁾.

Ook Chimay heeft, naar aanleiding van de pest in 1640, een lange votiefkaars in zijn kroniek ingeschreven: de plaag hield op toen de poorters aan St. Rochus beloofden: 'une bougie suffisante pour entourer les murailles et les tours de la ville'⁽⁷⁾.

Frankrijk

Limoges 1183

Een belegering was hier de aanleiding om in 1183, ter ere van de kerkpatroon Sint-Martialis, dagenlang een reliekenprocessie rond de stad te houden. De inwoners lieten ook maken 'une chandelle en rondeau' naar de maat van de stadswallen, d.i. 1800 vadems wel gemeten. Het werken snoer voor die kaars werd door de vrouwen van Limoges rondom de wallen gelegd om daarna in een waslont te worden verwerkt: die 'singie' werd dan in stukken aan de St-Martialis- en andere stadskerken uitgedeeld⁽⁸⁾.

⁽⁵⁾

(6) Annales Cercle Arch. Mons XVI, 1880, 53.

(7) R. de Warsage, Le calendrier populaire walion 206 (Antwerpen 1920).

(8) Saintyves a.w. 189. Gay I 187.

(5) J.E. Drochon, Histoire illustrée des pèlerinages français de la T.S. Vierge 91-92 (Parijs 1890). P. Saintyves, Essais de folklore biblique 176-204 (Parijs 1923). A. Van Gennep, Le folklore de la Flandre et du Hainaut français II 668-669 (Parijs 1936). Ch. Vandepitte, Notre vieille Flandre I 385-386.

Parijs 1357

Om het einde van de harde winter en de bevrijding van hun koning uit Engelse gevangenschap af te smeken beloofden de burgers van Parijs op 14 aug. 1357 een kaars (*bougie roulée*) die de lengte zou hebben van de stadsomheining. Tot omstreeks 1600 heeft de magistraat van Parijs jaarlijks zo 'n kaars aan O.L. Vrouw in de hoofdkerk aangeboden. Die 'chandelle' werd in 1605 door de Proost der Koopliden vervangen door een zilveren lamp in vorm van een schuit; die 'eeuwig brandende lamp' werd op stadskosten onderhouden⁽⁹⁾.

Chartres 1497 (?)

Aan 'Notre-Dame du Pilier' - een geklede zwarte Madonna in de kathedraal - werd door de schepenen jaarlijks geofferd 'un tour de cire, en forme de rouleau'; die hoeveelheid geel was, wegende 200 pond, werd verwerkt in een waslont, genaamd 'la chandelle du tour de ville', gemeten naar de lengte van de stadswallen⁽¹⁰⁾.

De aanleiding tot die offerande konden we niet achterhalen. De opgegeven datum is een terminus a quo: het beeld van N.D. du Pilier wordt eerst in 1497 vermeld.

Auvergne treedt in de rij met de steden Riom en Montferrand, voorstad van Clermont-Ferrand. Aanleiding tot de belofte was hier een pestziekte in de 14e of 15e (?) eeuw. Aan 'Notre-Dame de Prosperité' werden een aantal waskaarsen geofferd 'waarvan de totale lengte met die van de stadsomheining overeenstemde'⁽¹¹⁾.

Bourges 1499

De Berry-hoofdstad, met de vijf westportalen in haar kathedraal, werd in 1499 geteisterd door een epidemie. Meier en schepenen bekostigden in september van dat pestjaar een gewicht van 466 pond was om er een kaars mede te vervaardigen zo lang als de omwalling 'gemeten buiten de muren en de torens van de stad'. Die lange votiefkaars werd processiewijs naar het koor van de Sint-Stefanuskerk gedragen en er geplaatst voor het tabernakel en de relikwieën der heiligen⁽¹²⁾.

De lange votiefkaars en de grote plagen

Het bestendige element in onze lijst van votiefkaarsen is: de lengte van de stadsomheining. In de belofte en uitvoering

(9) Gay I 317. Dezobry-Bachelet, Dictionnaire de biographie et d'histoire II 1936 (Parijs 1883). Saintyves a.w. 190.

(10) Drochon a.w. 338.

(11) Biekorf 1957, 125. Saintyves a.w. 191.

(12) Gay I 186-187. - Voor de 'roue de cire' van de Franse steden Tours, Chalon-sur-Saône, Vendôme, Cahors, zie Saintyves a.w. 193-194

van de waslont is dit element in al de vermelde steden, in Vlaanderen en Henegouwen en in de Franse provincies, aanwezig. Op die ‘stadslengte’ werd het snoer gemeten, werd het was tot een votieve waslont uitgewerkt.

De belofte zelf en de uitvoering ervan zijn tijdelijk. Alleen te Parijs wordt de kaars bestendig (jaarlijks vernieuwd), om in een ‘eeuwige lamp’ te eindigen.

Aanleiding tot belofte zijn de plagen uit de grote litanie: *pest, honger, oorlog*.

Onder pest als motief staan: Valenciennes, Bethune, Beaumont, Chimay, Bourges, Montferrand, Riom, Cahors, Chalon-sur-Saône, Vendôme.

Onder oorlog (belegering) komen: Nieuwpoort, Dendermonde, Doornik, Limoges, Tours; secundair ook Valenciennes.

Parijs staat alleen met het motief honger: de grote duurte van 1357 (samen met oorlog). Chartres is niet duidelijk.

De strategische Schelde-steden Doornik, Dendermonde (en Valenciennes) staan, samen met Nieuwpoort op de IJzermonding, uitgesproken in de categorie belegering.

Chronologisch bekeken liggen de duidelijkste documenten betreffende de lange votiefkaars in de 14e en 15e eeuw. Toch mogen bij de studie van het thema de oudere getuigenissen niet verwaarloosd worden. In het volgende voorbeeld uit de 12e eeuw duikt het kaars-thema op in verband met het stuiten van een brandramp.

De ‘Vlaamse kaars’ van Boudewijn van Aardenburg

In het Mirakelboek van de hl. Cuthbert van Farne - een verzameling uit de 12e eeuw, die in een afschrift van de 16e eeuw bewaard wordt - komt de volgende vertelling waarin de macht van Cuthbert ‘de Wonderdoener’ van Northumberland eens te meer wordt geïllustreerd⁽¹³⁾.

Een zekere Boudewijn, reizend koopman uit Aardenburg, bezoekt veel vreemde landen en weet dan bij zijn thuiskomst allerlei te vertellen. Zo had zijn vrouw hem meer dan eens horen vertellen over de wonderdoener Cuthbert van Farne en ze had die heilige (wiens gebeente alsdan berustte in de kathedraal van Durham) tot haar bijzondere patroon gekozen.

Op zekere dag staat de stad Aardenburg in lichter laaie. Aan blussen valt niet meer te denken, iedereen vlucht en redt wat hij kan. Boudewijn is op reis, zijn vrouw staat alleen, wat kan

(13) E. Craster, *The Miracles of St. Cuthbert at Farne*, in *Analecta Bollandiana*, LXX, 1952, 5-19. (Farne: een klein eiland bij de kust van Northumberland.) Die tekstuitgave werd me vriendelijk aangewezen door de Bollandist P. Grosjean piae memoriae.

zij nog redden? Geburen en verwanten komen haar toeroepen: ‘Denk toch aan uw man, laat toch heel zijn bezit niet verloren gaan, doe zoals wij en red wat er nog te redden valt’. De vrouw kent echter een betere uitweg: ze draait een touw uit stop en legt dit snoer eenvoudig rond haar huis, daarbij zeggend: ‘Mijn heer sint Cuthbert zal me bijstaan en dit huis beschermen en ook die kaars die ik zal maken ten teken van mijn belofte’. En zie: het vuur kon tot die gespannen touw niet doordringen; bij het touw komend begon de vlam te schrompelen, haar krimpens geweld verkondigde dat zij het huis niet aankon, en iedereen in de brandende stad loofde de Heer om dit grote wonder.

Een tijdje later kwam de eeuwig reizende Boudewijn naar Vlaanderen terug en vond er zijn stad Aardenburg heerlijk uitgebrand, op zijn eigen huis na. Toen hij vernam dat de bescherming van de hl. Cuthbert dit wonder had uitgewerkt, riep hij uit: ‘Mijn dank wil ik nu ook zelf gaan bewijzen’. En hij maakte twee lange kaarsen, niet, zoals bij de Engelsen, langwerpige opgewonden, doch naar het gebruik van zijn land (Vlaanderen) gewrongen toortsen⁽¹⁴⁾.

Bij een volgende zakenreis kwam Boudewijn naar Farne en vertelde er alles aan broeder Bartholomeus en plaatste zijn kaarsen op het altaar. Die broeder zelf, zo besluit de hagiograaf van Sint Cuthbert, heeft mij die kaarsen van Aardenburg getoond: ze zijn nog gaaf en geheel. En aan de bezoekers van het heiligdom vertelde hij het mirakel van Aardenburg, en hij gaf hun kleine stukjes van die kaarsen mede om - zo besluit de onverstoerbare hagiograaf - het wonder nog dieper in hun geheugen te prenten.

Die laatste bijzonderheid is een merkwaardige uitbreiding van het thema van het ‘beschermend omwinden of aftekene’; ze doet denken aan het ‘draadje zonder einde’ dat in de basiliek van Dadizele wordt uitgedeeld.

De Oudheid kende, zoals men weet, het gewijde karakter, de *tutela sacra*, van de stadsomheining. De kerkelijke ommegangen en ritten - rondom de stad of rondom de velden (*ambarvalia*) - sluiten aan bij de gewijde circulaire processies van de helleense en romeinse oudheid. Ook de H. Bloedommegang ‘omging’ eeuwenlang de Brugse stadswallen. Dit beschermende rondom-gaan kreeg zelfs een offensieve variëteit in de bekende hebreeuwse legende van de inneming van Jeri-

(14) ‘Fecitque duo luminaria magna, non modo Anglorum in longum plicata, sed sue gentis ritu retorta, cumque oportunitas accidisset ut boriales partes adiret, ad insulam Farne divertit et venerabili monacho Bartholomeo omnia referens, candelas in testimonium super altare deposuit.’ Uit de *Miracula*, bij Craster a.w. 19.

cho door het processiegewijs omdragen van de verbondsark. Zoals het afbakenen (oriënteren) van het romeins legerkamp, zo werd ook later het afbakenen van kerkelijke stichtingen met wijding (en met al of niet hemelse tussenkomst) omgeven. De bouwlegenden van sommige bedevaartkerken en -kapellen (o.m. Dadizele) wijzen daarop⁽¹⁵⁾.

Op dit kapittel gaan we nu niet verder in daar de maat van onze votiefkaarsen de voorrang heeft. En de behandelde stedelijke lengtemaat heeft, in het rijk der votiefkaarsen, een tegenhanger (en misschien voorganger?) in de persoonlijke lengtemaat.

Votiefkaarsen naar persoonlijke lengtemaat

Blijkbaar ouder dan de votieve lengtemaat van een stad of woning is de votieve lengtemaat van personen. Het offeren van een kaars ter lengte van de persoon voor wie een gunst wordt afgesmeekt of die de aangeropen heilige voor een bekomen gunst wil danken, was reeds in de vroege middeleeuwen in gebruik. Vooral in Engeland, Noord-Frankrijk, de Nederlanden en Duitsland heeft dit gebruik in de 12e en 13e eeuw een grote verspreiding gekend. Dit gebruik is overigens nauw verbonden met het offeren van het persoonlijk *gewicht* in goud, zilver, koren, was, aan een heilige of een heiligdom⁽¹⁶⁾.

In een kaars naar lichaamsmaat zag de offerende persoon zichzelf gesymboliseerd en geplaatst in heilzaam contact met het heiligdom (relikwieën of mirakelbeeld). De lichaamsmaat van het wasoffer werd beschouwd als een opdracht en toewijding van het zieke lichaam (of lichaamsdeel) aan de geneeskrachtige patroon.

De praktijk was als volgt: men mat de lengte van het lichaam (of de omvang van het zieke lichaamsdeel) met een snoer, dat als lont van een votiefkaars diende en dus de maat van de opgedragen kaars werd⁽¹⁷⁾.

De hl. Goewaart (Godehard) van Hildesheim, wel bekend door zijn bedevaart te Arnèke bij Kassel, was in zijn graf niet ongevoelig voor de lange votiefkaars. Een doodzieke jongen werd gered toen zijn moeder, op aanraden van monnik Volkwart, beloofde op het graf van die heilige een kaars te offeren die de

(15) Over het legendemotief van de (rode) zijden draad bij het ontstaan van bedevaartkerken, zie de belangrijke studie van J. Pieters, Een paar motieven uit Oostvlaamse bouwlegenden, in *Volkskunde*, LVII, 1956, 49-61.

(16) Craster, *The Miracles* 7-8. - Over het opwegen is vooral belangrijk de studie van E. Van Heurck, *Le contrepoisage et le rite des offrandes substitutives et votives*, in *Bulletin Soc. française d'histoire de la médecine* XVII, 1923, 97-113. Een voorbeeld uit Italië wordt aangehaald door B. de Gaiffier in *Analecta Bollandiana* LXII, 1944, 29.

(17) A. Franz, *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter*, II 457-458 (Freiburg i.B. 1909).

Loden exvoto's (bedevaarttekens en amuletten)) te dateren ca. 1350, gevonden te Parijs in 1862.

De tekens dragen de figuur van de H. Eligius (Elooi) en de naam (ook 'Signum S. Eligii' in spiegelschrift) alsook attributen van de heilige (paard, aambeeld). In elk teken een persoon, de vereerder, dragend of aanbiedend een wasoffer in spiraalvorm, een 'songie' of 'singie'.

Boven links: Verlamde met krukken offert een krulkaars aan SE.

Boven rechts: Man met paard offert een songie aan SE die een hoefijzer smeedt.

Onder links: SE (met hamer) aanvaardt een songie.

Onder rechts: SE als bisschop met kromstaf zegent persoon met paard die een songie offert.

- Uit A. Forgeais, Collection de plombs historiés trouvés dans la Seine, t. II (Parijs 1863).

afmeting van haar lijdend kind zou hebben (*'candelam iuxta pueri mensuras'*). De vrouw had echter het was niet om die belofte te volbrengen, wel had ze een snoer, en Volkwart heeft met dit snoer al de ledematen van de jongen nauwkeurig afgemeten. Op eigen kosten liet hij met dit snoer der lichaamsmaat de exakte magische kaars vervaardigen die de hl. Goewaart welgevallig was en de gezondheid aan de jongen terugschonk.

Bij het graf van de hl. Walter (Gauthier) van Pontoise werden lijders van hun epilepsie genezen nadat zij kaarsen naar hun lichaamsmaat hadden geofferd.

Bij moeizame verlossing lieten - volgens een Rituele uit ca. 1080 - de vrouwen de omvang van hun lichaam meten en naar die maat kaarsen offeren aan de hl. Margareta. In dank voor een blijde geboorte offerde een vrouw van Soissons als exvoto een kaars naar de maat die haar lichaam had aangenomen gedurende haar zwangerschap⁽¹⁸⁾.

Zieke of gekwetste huisdieren mochten eveneens de kracht van de lange votiefkaars ondervinden. De hagiograaf van de hl. Stefanus van Obasine bevestigt in de 13e eeuw dat men het zieke huisdier omwond met een snoer, dat dan, tot 'bougie' of 'singie' verwerkt, op het graf van die heilige abt werd geplaatst⁽¹⁹⁾.

De hl. Benediktus zelf kwam - volgens de hagiografie (12e eeuw) van een van zijn zonen - op wonderbare wijze een dierenvriend in de persoon van abt Hugo van Fleury uit de nood helpen. De abt had een mooie tamme pauw die hem overal volgde. Op zekere dag vloog de verwende vogel de abdijkerk in en stortte er neer, zwaar gekwetst, voor het hoogaltaar. De abt liet onmiddellijk de maat van de vogel nemen - gemeten van de bek tot de staart; op die maat werd terstond een kaars gemaakt die voor het altaar werd opgesteld. De vogel was weer gezond nog eer de kaars was opgebrand⁽²⁰⁾.

Uit bovenstaande gegevens zou men geneigd zijn de chronologische precedentie toe te kennen aan de persoonlijke lengtemaat. De oude metrologische praktijk bij ziekte van een persoon zou dan zijn overgegaan op de besmette of bedreigde stad (bij pest, hongersnood, oorlog). De samenhang van het 'lengtemeten' van de persoon met het opwegen van de persoon dient echter in dit onderzoek betrokken te worden⁽²¹⁾. De jongere symbolische mini-exvotos uit was, zilver en dgl. sluiten in elk geval bij dit magische meten en opwegen aan.

(18) Franz a.w. II 199, 457-458.

(19) Gay I 186.

(20) Franz a.w. II 458.

(21) Saintyves a.w. zag in votiefkaars en draad de vervanging van vroegere ommegangen: een opvatting die door Van Gennep a.w. 669 niet werd gedeeld.

De historische votiefkaars van Nieuwpoort werd naderhand door de legendarische voorstelling van het beleg van 1489 in de hoek geduwd. De legende betreft het beeld van O.L. Vrouw van de Nood Gods in de strijd: in de zwaarste uren van de belegering hadden de inwoners van Nieuwpoort dit Mariabeeld *tot op de vesting*, tot in het gezicht van de vijand gedragen. (Kroniek Rybens). Een latere versie plaatst het Mariabeeld op de schouders van de Nieuwpoortse vissers die het *rond de vestingen* dragen. Na die ommegang waren de mannen en vrouwen van de belegerde stad zo gesterkt en schrikwekkend in hun verweer, dat de vijand er de moed bij verloor en zich terugtrok⁽²²⁾.

Die legende hangt wel samen met de verering van O.L. Vrouw van de Nood Gods in de parochiekerk. Uit de stadsrekeningen van 1497-1537 blijkt dat de gildebreeders van de Doornen Croone, zijnde een Kamer van Retorike, de kapel van de Nood Gods onderhielden. De schepenen schonken hun jaarlijks een zekere som tot het onderhoud van de kaars of ‘soengie daghelix inde zelve cappelle voor haer bernende’⁽²³⁾. Of die jaarlijkse ‘songie’ alsdan nog als een herinnering aan het beleg van 1489 beschouwd werd, kan uit de voorhanden zijnde documenten niet worden afgeleid.

A. VIAENE

Bijlage

Songie-singie in oude teksten

De mnl. term *songie-singie* (en varianten) schijnt in de periode 1300-1550 alleen in Westelijk Vlaanderen (Kortrijk, Nieuwpoort, Brugge) te zijn verspreid geweest.

Het ofr. *songnie*, *songnee*, *soignee* was beperkt tot de noordelijke dialecten (Rijsel, Doornik, Bergen, Valenciennes, Kamerijk) en werd in 1834 nog door Hécart opgenomen in zijn Dictionnaire Rouchi-Français. Elders gold o.m. de term *bougie filée* (Gay I 86).

In dit romaans-dietse verspreidingsgebied vertoont de betekenis van songie een zekere evolutie van zeer dunne wasdraad naar gewone kaars. Zo komt ofr. *sognier* ca. 1500 voor met bet. kandelaar.

De songie was als waslont het dunste type ‘kaars’: 48 ellen songie maakten een pond gewicht uit. Ook de dagelijkse offerkaarsen waren oudtijds dunne kaarsen; de lengte ervan was gewoonlijk een *dumemael* (duim-el, d.i. de maat van

(22) P.C. Lecluyse, Explication de deux anciennes gravures... in Annales Soc. d'Emulation VII, 1845, 223.

(23) Vlietinck a.w. 66. Biekerf 1905, 395 (R. Dupont).

duimspits naar elleboog): zo 'n kaars brandde niet langer dan de duur van een gelezen mis.

Songie betekent ook soms een tiendrecht of een jaarcijns, te betalen aan een kerk (oorspronkelijk een hoeveelheid altaarwas, naderhand in een geldsom omgezet). Die songie als cijns was somtijds composiet en kon, naast het was, ook haver, wijn en dgl. omvatten.

Voor verdere studie van woord en zaak volgen hier een eerste reeks teksten.

1321 Brugge. - Het St.-Janshospitaal betaalt een cijns 'ter songien van Houtawe'. (La Flandre VI 359).

1390 Doornik. - Songie, in teksten uit 1390-1467 bij Godefroy VII 440-441. Zie ook hierboven.

1401 Kamerijk. - De stadsrekening vermeldt een uitgave voor 'la songnee du tour de ville' die op een draaitrommel voor het Mariabeeld in de kathedraal wordt gesteld (Gay II 354). Was deze 'songnee' ook een votiefkaars?

1436 Brugge. - Voor de stedelijke militie die naar Kales optrekt (Calisreise) worden kaarsen aangekocht: 4½ pond 'songyen' en 100 pond 'toortsen ende handkeersen'. Deze laatste kosten 5 gr. het pond terwijl de songyen merkkelijk duurder (8 gr. het pond) betaald worden. (Gilliodts, Inv. V 118).

1455 Rijsel. - Als kerkelijke tiende wordt 'songie' vermeld te Ennetières. Zoals ook te Deulemont op de Leie, bij Waasten. (Warichez, Etat bénéficial 136 141).

1490 Nieuwpoort - De teksten uit 1490-93, zie boven.

1497 Nieuwpoort. - Een som van 3 lb. 12 s. wordt toegekend aan 'deken ende sorghers vander noot Gods thuerliedder neerster bede ter voorderinghe vander singnye herrende voor den autaeer vander voorseide noot Gods'. (Biekorf 1905, 395).

1502 Nieuwpoort. - Stadsrekening, uitgaven: 'Moddaert Willems als ontfangher ende tgouvernement hebbende vander ghilde van de doorne croone omme tmaken ende vernieuwen vander songnie, 30 lb.' (Biekorf 1905, 395). - Andere uitgaven 'omme tvernieuwen vander soengie' (1512), 'ter hulpe van tmaken van eender singnie' (1537) bij Vlietinck a.w. 66.

1550 Kortrijk. - Uit de rekening (uitgaven) van het Sioenklooster: 'Betaelt den wasmaker van 76 pont wasse kersen ende 20 pont een vierendeel myn tortsen, boven tdouble was dat wy hem ghegheven hebben, tsamen bedraghende met 2 pont syngie ende een half pont mytekersen, 3 lb. 6 sc. 2 d. groten'. (Rek. f.

433^v). Een gelijkaardige post (Rek. 1551, f. 447^v) noemt weer een hoeveelheid 'tortsen met noch 2 pont syngie'.

Ikonografie

Twee heiligen komen op heel verschillende wijze in aanmerking.

De hl. Blasius, die daags na Lichtmis een eigen kaarsenwijding in het Rituale wist te introduceren, word veelal afgebeeld met een paar gekruiste kaarsen als attribuut. P. Cahier (Caractéristiques des Saints I 195, met afbeelding) vond in Aken een

schilderij waarop Blasius voorgesteld wordt als bisschop met een ontstoken songie (opgerolde waslont) in de rechterhand.

Onze eigen Sint Elooi (Eligius) staat echter aan de spits van de songie-ikonografie. Dank zij de kleine loden bedevaarttekens ('vestelkes') die bewaard gebleven zijn. De songie is daar geen attribuut van de heilige zelf; op die pelgrimtekens wordt hem een songie aangeboden door de persoon die zich met man en paard - en kaars - onder zijn bescherming wil stellen. Zie de illustratie blz. 265, ontleend aan A. Forgeais, *Collection de plombs historiés trouvés dans la Seine II* (= 2e série: Enseignes de pèlerinages) p. 150-169 (Parijs 1863).

De opgerolde lont die aan Sint-Elooi wordt aangeboden is een typische votiefkaars die naar de maat van het paard is gemaakt. Het dier, dat onder de bescherming van de heilige werd gesteld, werd afgemeten met een snoer dat de lont vormde van een lange kaars, type songie (bougie filée).

'Executies met den viere' te Kortrijk 1603-1609

In de interessante studie over de stadsbeul van Kortrijk, verschenen in Biekorf, 1967, 65-74, maakt de schrijver melding van een laatste uitzonderlijke brandstapel te Kortrijk, ontstoken ten jare 1573.

In een veel jonger register der criminele sententien, vinden wij echter drie gevallen, waarbij het vonnis luidt: worging aan een stake en daarna 'geexecuteert met den viere'. Het gaat namelijk over:

1. Jehan Housset, geseit Tousquet, een recidivist. Hij vermoordde te Dottenijs een zekere Jan Morel. Vonnis 25-2-1603.
2. Piere Decroix, een vrijbouter die het al te bont gemaakt had. Vonnis 11-3-1609.
3. Denyze De Brune fa Jans bastaarde, een jonge dochter, die haar onwettig kind had vermoord. Vonnis 26-7-1616.

Deze drie vonnissen komen voor in R.A. Kortrijk, Gerecht, Reg. 59, Criminele Sententien, f. 91; 152^v en vlg.; 192^v en vlg.

Een bijzonderheid nog over de opvolger van Pieter Bailliu, de eerste stadsbeul van Kortrijk. In juli 1605 verscheen als getuige vóór de schepenbank van Kortrijk: 'Lauwers Verhole fs Boudewijns, oud 72 jaar, officier crimineel dezer stede'. Hij was dus 40 jaar begin 1573, toen hij Pieter Bailliu opvolgde, en wellicht nog in dienst in 1605. (Zelfde fonds, Reg. 87, Informatien, f. 107).

G. Pottie